

K NĚKTERÝM POLEMICKÝM ASPEKTŮM WOLLMANOVY STUDIE „K METHODOLOGII SROVNÁVACÍ SLOVESNOSTI SLOVANSKÉ“

HANA BEDNAŘÍKOVÁ

V roce 1934 na varšavském sjezdu slavistů přednesl německý literární historik Konrad Bittner hlavní teze své stati *Methodologisches zur vergleichenden germanisch-slavischen Literaturwissenschaft*. Představu jazykové a kulturní jednoty slovanských literatur Bittner zpochybnil tvrzením, že jednotlivé literatury vstupují do světové literatury jako izolované jednotky, což odpovídalo jeho představě, že světová literatura nepředstavuje organický celek, ale je tvořena spíše kvantitativním souhrnem národních literatur. Právě tuto Bittnerovu koncepci napadne a zpochybní Frank Wollman. Bittnerovo pojetí kulturního a vývojového izolacionismu ve svých důsledcích vedlo k jednoznačně konfrontačnímu pojetí evropské kultury, které na jedné straně zdůrazňuje germánsko-románskou Hochkultur a na opačném konci inferiorní a závislou pozici slovanského kulturního okruhu.

Na tyto názory reaguje následně Frank Wollman studií *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (1936), která má svůj význam nejen v oblasti polemické, ale též v tom, že představuje funkční aplikaci základních zásad tehdy aktuálních názorů Paula Van Tieghema.

Podstatu Bittnerova omylu spatřuje Wollman v mechanistické aplikaci pojmů národní literatura a literatura světová. K tomuto základnímu metodologickému rozlišení Wollman uvádí: „Pro každého srovnávacího badatele je ovšem základní jednotkou umělecké dílo samo jako tvar, struktura. [...] A tím se právě liší srovnávací badatel od historika jedné národní literatury, kterému běží především o časoprostorovou kauzalitu takových jednotek. Jinými slovy třídění masy srovnávacích problémů není určeno stanicemi národních literatur, jak je vidíme v jednotkách Bittnerových.“¹

Již v úvodních pasážích připomíná Wollman dnes již klasickou Van Tieghemovu práci *La littérature comparée* z roku 1931, jež v daném kontextu reprezentovala základní shrnutí metodologických přístupů dobové komparatistiky. Při koncipování své představy generální literatury ve známé triádě literatura národní – literatura srovnaná – literatura generální si byl Van Tieghem vědom oné možnosti ustrnutí v oblasti binárních vztahů mezi jednotlivými literaturami národními, a proto oblast generální literatury vymezuje jako typ zkoumání rysů obecných, společných několika literaturám v jejich závislostech a vývojových vztazích, tedy je nutno „hledat to, co je v jednotlivých dílech univerzálního, nikoliv národního“, jak zní známá Van Tieghemova maxima. Východiskem světové literatury proto nejsou dílčí organismy národních literatur, ale jednotlivé tvary ve svých strukturních vztazích.

V daných souvislostech upozorňuje Wollman na skutečnost, že za základní jednotku srovnávacího studia považuje Bittner pouze atomizované celky, což jej následně vede zpět k pozitivistické perspektivě a srovnávání jednotlivých mechanických vlivů, a to je mimo jiné také příčinou toho, že Bittner vidí ostrou konfrontační hranici mezi literaturou německou, resp. germánským kulturním okruhem, a literaturami slovanskými.

V kapitole *Dějiny Slovanstva a tzv. východní Evropa* podává Wollman výklad historických příčin situovanosti slovanského kulturního okruhu v rámci evropského kontextu. Svou argumentaci otevírá Bittnerovým výčtem znaků inferiority a tzv. kulturního zpoždění slovanských národů, jejichž příčiny Bittner vidí v těchto důvodech: 1) slovanské národy vstoupily do evropského kulturního dění, které vyrůstá z kořenů antických, křesťanských a tzv. nordicko-germánských, poměrně pozdě; 2) Slované byli svou pozicí mezi světem latinsko-germánským a řecko-byzantským rozpolceni na dvě části; 3) slovanské národy čelily příliš dlouho germánskému tlaku ze západu a tatarské expanzi z východu.

Wollman odmítá Bittnerovu tezi o dvojpólovosti evropských kulturních okruhů a oponuje vlastní koncepci o organickém a celoevropsky zprostředkujícím působení tzv. mediteránní kultury: „Protiklad tzv. západoevropské a tzv. východoevropské kultury nevzniká podle mého soudu protikladem v lůně středozezemské kultury, protikladem mezi západním a východním Římem, než tím, že kultura středozezemská se v nových, dosud barbarských prostředích [...] přetváří.“² Specifickým a historicko-kulturně nejznámějším případem kontinuity mediteránní kultury ve slovanském světě je pak církevněslovanská vzdělanost, která má také svůj přesah politický, který rovněž zasáhl české prostředí. Na souvislosti těchto kulturních přenosů upozorňuje později také Dionýz Ďurišin ve sborníku *Meziliterární centrismus středoevropských literatur*: „Celý tento zajímavý historický pohyb v oblasti středomořského literárního centrismu v mnohých souvislostech i nyní přináší nebyvalé momenty oživení vzájemných vztahů mezi východními a západními Slovany, uskutečňované na nové historické platformě. Nemůžeme přitom ignorovat skutečnost, že existují určité analogie se situací, kterou v dávné minulosti evokovala aktivní přítomnost mediteránnosti. Společný jmenovatel pokřesťanstvování národů na jedné straně Velkomoravské říše a východních Slovanů na druhé straně je nepopiratelný.“³

Bittnerově tezi o rozdělení evropské kultury na německo-románskou osu Hochkultur a na zaostalý slovanský svět oponuje Wollman argumentem o společné identitě evropských národů v raném středověku, jejíž základy vycházejí ze dvou prvků – z *christianity* (jako společně přijatého křesťanského mýtu spolu s důsledky civilizačními (christianizace se rovná civilizace) a z *civility* (ve smyslu římského práva a základních složek státní organizace). A v této souvislosti Wollman dovozuje vzájemné působení a tlak obou složek, když konstatuje, že na periferii mediteránní kultury je možno zaznamenat postupné převažování křesťanství nad civilitou. Tento historický pohyb potom dává vznik specifickému typu křesťanství, které se vrací zpět k původnímu mediteránnímu sociálně-mesianistickému jádru (husitství, bogomilství) a vytváří tak protiklad vůči tlaku západní institucionalizace církve.

Na existující imanenci, která ve vývojových souvislostech existuje jako společná *integrační platforma* slovanských národů, upozorňuje Wollman také ve své syntetizující práci *Slovesnost Slovanů* (1928) a označuje ji jako tzv. slovanský etický realismus a mezi příklady jeho jednotlivých projevů uvádí např. vedle zmíněného husitství také jihoslovanské bogomilství, dílo Chelčického, Komenského, polský mesianismus, odkaz Kollárův, ale také například nábožensko-etické koncepce Dostojevského nebo Masaryka.

V reakci na další z Bittnerových provokativních tezí, jejíž jádro tkví v tom, že slovanské literatury netvoří jednotu, a tudíž nemohou vstupovat jako celek do kontextu literatury světové, uvažuje Wollman o otázce obecnější situovanosti mezislovanského kulturního okruhu. Wollmanovy argumenty vycházejí z několika základních předpokladů. První z nich spočívá v popření Bittnerova principu nacionalizace a parcelace: „Kultura v pravém smyslu není slovanská, románská, ani germánská, ale také není ani polská, německá, ani francouzská. Kultura je hodnota světová. [...] Klást otázku, mají-li Slované jednotnou kulturu slovanskou, je z hlediska kulturní historie nonsens.“⁴⁴

Wollman také vyvrací další z Bittnerových tvrzení, které se opírá o poněkud zastaralý předpoklad existence jednotící panslavistické ideologie, a to odkazem na vlastní hypotézu, jejíž jádro spočívá v principu etické harmonizace mezi krajními póly individualismu a kolektivismu, což jsou podle jeho názoru dva určující znaky, které se během historického vývoje ve slovanských literaturách střídaly a proměňovaly.

Vědomí sounáležitosti (nikoliv však ve zmíněném ideologickém smyslu, jak by si přál vidět Bittner) vymezuje Wollman spíše jako historicky podmíněné a sociálněpsychické konstanty či jako řetěz různých „slavismů“ ve specifické historicko-kulturní podmíněnosti: ať se již jedná o zmiňovaný slavismus církevněslovanský, dále formy eschatologické nebo chiliastické (bogomilství, husitství, českobratrství), Křižanicův uniatský slavismus, koncept humanitně-obrozenský (jak jej představuje dílo Dobrovského), celkový komplex slavismů mesianistických v 19. století (kam patří mesianismus polský, ideje Kollárovy nebo slavjanofilství v Rusku), a dále konkrétní politické formy druhé poloviny 19. století (panrusismus, austroslavismus, Masarykův kriticismus, novoslavismus atd.).

Třetí okruh Wollmanových kritických poznámek pak směřuje ke známému problému „slavica non leguntur“. Zde Wollman adresuje také výtku jinak respektovaným představitelům francouzské klasické komparatistiky, když poukazuje na to, že ani Brunetière do svého přehledu hlavních evropských literatur slovanský okruh téměř nezařazuje a rovněž Van Tieghemova příručka je v tomto ohledu poměrně chudá. Za hlavní příčinu tohoto stavu považuje Wollman jednak bariéru jazykovou (a to především u západních komparatistů), druhým důvodem jsou okolnosti globálně-politické, neboť slovanské literatury jsou ve svém celku stále vnímány v jisté periferní pozici.

V poslední části textu Wollman synteticky formuluje hlavní metodologické zásady. Výchoiskem komparatistického bádání je hledisko tvarové: jako předmět zkoumání stanoví Wollman hledání vnitřních spojitostí slovesných tvarů a struktur, jejich forem, konstruktivních a konstitutivních rysů, rodů, druhů a tvárných prostředků. V aplikaci na oblast slovanských literatur dále Wollman hovoří o „složitější síti vlivů mezislovanských, zvláště v oboru látkovědy a také v typologii. Toto mezislovanské plus není způsobeno jen dědictvím byzantské kultury a ortodoxií, není jen podmíněno více méně organickým zasahováním západoevropských vlivů, leč též jejich přijetím, výběrem a způsobem zpracování.“⁴⁵

Ve shodě s Van Tieghemovou koncepcí navrhuje Wollman postupovat od vztahů binárních, které jsou základem pro literaturu srovnanou, směrem k syntéze, tedy k modelu literatury generální, a jako její možnou aplikaci pro oblast slovanských literatur Wollman nabízí toto vymezení: „Skupinový úsek slovanský v literatuře srovnané je dán poměrem tvarů slovanských jednak k literaturám cizím, jednak vzájemným poměrem mezislovanským. V generální literatuře mezislovanské, ve slovanské slovesnosti jako nadstavbě, běží především o mezislo-

vanský poměr tvarů, podobně jako v generální literatuře světové, v světové slovesnosti, běží o internacionální, čili lépe intersociální poměr tvarů.“⁶

Wollman zde upozorňuje na jeden vývojově podmíněný tvarový aspekt, který označuje jako posun těžiště v systému. V historické perspektivě se potom tento pohyb jeví jako dynamická vztahovost, když například v období církevněslovanském má hegemonní úlohu slovanský jih, ve feudálním období se těžiště přesunuje stále více západním směrem, zatímco v éře humanismu a baroka získává kulturně hegemonní úlohu Polsko, v pozdější vývojové fázi, například ve druhé polovině 19. století konstatuje Wollman vzrůstající roli ruské literatury, a to zejména v období, kdy doznívá vlna polského mesianismu. Toto srovnávání tvarových struktur v rámci systému, jehož cílem je syntetický model generální literatury, pak zcela vylučuje pozitivistickou metodu a její zastaralé a parcelující filologické kategorie jako mechanicky chápané vlivy, výpůjčky, kontrafaktury atd. Ve světle těchto souvislostí pak Wollman označuje Bittnerovo pojetí za starofilologické a ideologicky podmíněné, které vede k „šovinismu, který z politických důvodů přeceňuje fakt jedné části národní literatury, vytvářeje mystiku národnosti, aniž si chce uvědomiti, že literární struktury, v podstatě internacionální, také národy tvořily, [...] k šovinismu, který vede druhdy konečkonců k jasnému protislovanskému stanovisku, zakrývanému důvody jen zdánlivě vědeckými“.⁷

Proto zde neobstojí (a Wollman to přesvědčivě vyvrací) ani Bittnerova představa světové literatury jako souhrnu jednotlivých (izolovaných) evropských literatur, a zcela oprávněně připomíná, že generální literatura v sobě aktuálně zahrnuje také značnou část literatur Ameriky a Asie, a proto i z tohoto hlediska je Bittnerův ideologicky podmíněný europocentrismus nepřijatelný.

Tato názorová výměna se však zcela neuzavírá, neboť v roce 1936 vydává Bittner knihu *Deutsche und Tschechen*, v níž do značné míry popírá svébytnost české literární tradice poukazem na její závislost na literatuře německé. Těmto Bittnerovým názorům čelil kromě Wollmana na stránkách *Slova a slovesnosti* také Roman Jakobson především jasnými poukazy na Bittnerovo základní nepochopení obecných zásad literárního vývoje. Zatímco Wollman poukazuje na Bittnerův zjednodušený pohled zejména v souvislosti s jeho jednostrannou tezí o šíření německé dvorské kultury ve středověku východním směrem, Jakobson kromě toho, že zcela věcně vyjmenovává zjevné faktografické nedostatky Bittnerova textu, zpochybňuje především Bittnerovu konfrontační koncepci tzv. zákonu vah (*Überschichtung*), která vychází z představy o střídavé kulturní a politické hegemonii Čechů a Němců na českém území, a to zcela racionálním a historicky podloženým poukazem na souběžnost a svébytnost, které jsou dány historickým a kulturním vývojem: „[...] a obě kultury, česká a českoněmecká, rostou dál jako dva svéprávné, souběžné a zápolící celky.“⁸

Celý spor se však prakticky uzavírá až v roce 1938 polemickými glosami Romana Jakobsona a Františka Trávníčka, kteří opět ve *Slově a slovesnosti* reagují na Bittnerovu obrannou brožuru *Deutsche und Tschechen. Eine Erwiderung*, jež byla koncipována jako polemická replika především na zmíněnou Jakobsonovu recenzi z roku 1936.

POZNÁMKY

- 1 Wollman, Frank: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Filosofická fakulta, Brno 1936, s. 15.
- 2 Tamtéž, s. 21.
- 3 Ďurišin, Dionýz: *Perspektivy zkúmania medziliterárnych centrizmov*. Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1998, s. 14.
- 4 Wollman, op. cit., s. 78.
- 5 Tamtéž, s. 82.
- 6 Tamtéž, s. 104.
- 7 Tamtéž, s. 95.
- 8 Jakobson, Roman: „Usměrněné názory na staročeskou kulturu“, *Slovo a slovesnost* 2, 1936, č. 1, s. 221.

Summary

Hana Bednaříková: To some polemic aspects of Wollman's study “Towards methodology of Slavonic Comparative literature”

The study deals with the controversy between the German historian Konrad Bittner and the Czech Slavist Frank Wollman. In the larger context of the Slavonic research of the time Bittner published in 1934 an opinion that in the whole of European culture the Slavonic literatures have an inferior a dependent position as a result of the historical development. To Bittner's conclusions responses Frank Wollman referring to the structural variability of Slavonic literatures as well as to the principle of their organicity that enable them to enter into the context of the World literature.

